

UDK 821.112.2.09-992

Izvorni naučni rad

Sandina HERIĆ (Mostar)

Fakultet humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

sandina.heric@unmo.ba

Eldi GRUBIŠIĆ-PULIŠELIĆ (Split)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

eldi@pmfst.hr

U POTRAZI ZA „DRUGIM“: SLIKA ORIJENTALNE ŽENE U PUTOPISIMA NJEMAČKIH AUTORICA

U putopisnoj književnosti žena topos harema i orijentalnih žena predstavlja jedan od najznačajnijih obilježja imaginarnog Orijenta. Maštarije o zarobljenicama koje samo čekaju da seksualno zadovolje svog gospodara su samo neke od evropskih zamisli o haremu. Takve zamisli rezultat su upravo Šerzadinskih priča i bajki iz *Hiljadu i jedne noći*, koje su rasplamsale evropske predodžbe o haremu među književnicima tog vremena. Međutim, kako tvrdi Bullock, seksualne fantazije o sultanovom haremu također su proizašle iz srednjovjekovne kršćanske polemike protiv islama, kada se smatralo da islam propagira čulna zadovoljstva, višeženstvo, segregaciju, pokrivanje i razvod braka. (Bullock 2013: 66) Na osnovu toga, percepcija harema na Zapadu temeljila se uglavnom na pogrešnim tumačenjima i netačnim prikazima orijentalnih žena. Harem je percipiran kao mjesto slobode i zatočeništva, moći i nemoći, ali i mjesto u kojem su seksualnost, ljubav, zloba i intriga samo neke od glavnih tema.

Ključne riječi: *harem, orijentalne žene, islam, Orijent, drugi*

Prikazivanje orijentalne žene, čija tajanstvenost uvijek i iznova podstiče fantaziju zapadnjačkih autora jedan je od najfrekventnijih motiva koji se može pronaći u putopisima autorica njemačkog govornog područja. Upravo predodžbe o Orijentu kao egzotičnom svijetu Drugih i Drugačijih jeste sastavni dio predodžbe o orijentalnim ženama, o njenoj tajanstvenosti i erotič-

nosti: „Orijent još uvijek ne nudi samo plodnost, već i seksualno obećanje (i prijetnju), neumornu senzualnost, bezgraničnu požudu, duboke generativne energije [...]“ (Said 1999: 236). U tom smislu, Orijent je, oblikovan zapadnjačkim željama i maštom, poslužio kao „metafora za zabranjeno“ (Todorova 1996: 30). Todorova napominje da je „postojao izravni odnos između Orijenta i ženstvenosti i raspravljalo se o tome da li orijentalni diskursi sadrže teoriju seksualnosti i senzualnosti pod maskom teorije asketizma“ (Todorova 1996: 30). Takvi obrasci percepcije oblikovani su, prije svega, spolnom segregacijom i postojanjem institucije harema. (Stamm 2010: 239)

Topos senzualne žene naročitu popularnost dosegao je u 19. stoljeću kao jedna od glavnih tema unutar orijentalnog slikarstva.¹ Po Rani Kabbani, umjetnici su slikajući Orijent, isti pretvarali u metaforu i mit. Oni su ponudili Evropi ono što je Evropa željela vidjeti. Slika je preuzela funkciju konveksnog ogledala. U želji da prenesu sliku Orijenta, takvi portreti su odražavali u stvari Zapad koji ga je proizveo. (Kabbani 1988: 82–85) Omiljeni motivi bili su mjesta kao što su haremi, hamami ili tržnice robova tj. metaforički prostori za izjednačavanje Orijenta sa senzualnošću i erotskom maštom. Po Saidu, „Orijent se rutinski prikazivao ženstvenim, njegova bogatstva plodnima, njegovi su glavni simboli senzualna žena, harem i despotski – ali čudnovato privlačan – vladar.“ (Said 2005) Takva slika „ženstvenog“ Drugog bila je rezultat kako imaginacije u rodnom pogledu tako i književnosti onog vremena. Gustave Flaubert, Gérard de Nerval, Fürst Mückler-Puskau, Robert Burton i mnogi drugi autori utjecali su na stvaranje predodžbi o senzualnoj orijentalnoj ženi, kao i tada naročito popularni prijevodi arapske i perzijske poezije, a ponajviše možda prijevodi bajki i priča iz *Hiljadu i jedne noći*, u kojima se lik Šeharzade pretvorio u objekt nevjerne, razuzdane i senzualne žene. (Stamm 2010: 240) Također su postojale različite verzije ili mitovi o haremima. U jednoj od njih harem je bio bogata turska palača u kojoj su mnogobrojne priležnice i robinje nestrpljivo čekale na povratak svog gospodara, sultana. U drugoj harem se predstavljao kao zatvor u muslimanskoj kući u kojima su žene boravile pod apsolutnom kontrolom svog muža i protiv svoje volje. Evropljani su, u skladu s tim, harem doživljavali kao mjesto razvrata, te se većina onoga što je napisano o orijentalnim ženama, temelji na generalizaciji osobnih iskustava ili pogrešnoj percepciji. Žene se predstavljaju kao necivilizirane, bez duše i identiteta. Ukratko, orijentalna žena prepoznavala se samo kao seksualni simbol bez dubljeg prepoznavanja njenog stvarnog karaktera.

U tom smislu je i pažnja Ide Pfeiffer u putopisu *Reise einer Wienerin in das Heilige Land* pretežno usmjerena na prethodno formirani topos prelijepih orijen-

¹ Npr. Eugen Delacroix, „Sardanapalova smrt“ (1827) i „Alžirske žene“ (1834).

talnih žena. Budući da je na temelju svog spola mogla posjetiti hareme, hamame ili druga mjesta isključivo rezervirana za žene, Ida Pfeiffer je uživala u privilegovanom položaju u odnosu na muškarce kojima je pristup bio zabranjen. Već po dolasku u Konstantinopol spisateljica posmatra žene u dvorištu džamije i bilježi:

Ich fand viele hübsche Gesichter unter ihnen, allein von großer, seltener Schönheit sah ich nichts. Lebhaftige, große Augen, blasse Wangen, breite Gesichter, viel Korpulenz, und die Dame ist gezeichnet.² (Pfeiffer 1981: 41)

Ida Pfeiffer je svojim opisivanjima razbila stereotipne slike o neobičnoj ljepoti općenito orijentalnih, ali i haremskih žena. Na sličan način opisuju, također, žene u Jeruzalemu, Jaffi ili u haremu u gradu Akra:

In Jerusalem gehen die Weiber und Mädchen fast alle verscheleiert. Nur in der Kirche und im Inneren der Häuser ward mir das Glück zuteil, diese Sylphen-gestalten näher betrachten zu können. Unter den Mädchen fand ich manchen interessanten Kopf. Allein die Weiber von sechsundzwanzig bis achtundzwanzig Jahren sind schon sehr verblüht und häßlich, so daß man in den tropischen Ländern immer eine sehr große Zahl garstiger Gesichter und nur hin und wieder gleich einem Meteor etwas Hübsches hervorschimmern sieht.³ (Pfeiffer 1981: 155)

Von Grazie im Gange, von Anmuth in ihren Bewegungen und von Schönheit des Körpers oder Gesichtes, wie manche Schriftsteller behaupten, sah ich leider nichts – dagegen Schmutz und Armuth, und zwar mehr, als ich erwartete.⁴ (Pfeiffer 1981: 116)

Von ausgezeichneten Schönheiten, wenn man die hier sehr verehrte Beileibtheit nicht dafür hält, sah ich nicht viel, wohl aber eine Einäugige, eine in diesem Land nicht ungewöhnliche Erscheinung.⁵ (Pfeiffer 1981: 194–195)

² U prijevodu: Pronašla sam mnoga lijepa lica među njima, samo od velike, rijetke ljepote nisam vidjela ništa. Živahne velike oči, blijedi obrazi, široka lica, puno korpulencije i dama je obilježena.

³ U prijevodu: U Jeruzalemu su gotovo sve žene i djevojke nepokrivene. Samo u crkvi i unutar kuće imala sam sreću поближе posmatrati ta stvorenja. Među djevojkama sam pronalazila neke zanimljive glave. No, žene od dvadeset šest do dvadeset osam godina su već veoma ostarjele i ružne, tako da u tropskim zemljama vidite uvijek vrlo velik broj gadnih lica i samo ponekad poput meteora se pojavi nešto lijepo.

⁴ U prijevodu: Od gracioznosti u hodu, od ljupkosti u pokretu i od ljepote lica i tijela, kao što to mnogi pisci tvrde – nažalost, nisam mnogo vidjela – umjesto toga prljavštinu i siromaštvo, i više nego što sam očekivala.

⁵ U prijevodu: Od izvanrednih ljepotica nisam mnogo vidjela, ukoliko se ovdje pod tim ne smatra omiljena ugojenost, umjesto toga jednooke, jednu za ovu zemlju nimalo neobičnu pojavu.

Ovakvim zapažanjima Ida Pfeiffer je opovrgnula evropske zamisli i maštarije o egzotičnom Orijentu i ljepoti istočnjačkih žena. U tom pogledu, navodi Stamm, zanimljivo je da se diskvalifikacija ženstvenog Drugog ne odnosi na kulturne, vjerske ili rasističke razlike, već samo na izgled. Diferencija nije markirana po boji kože, mjerilo svega su konvencionalni standardi evropske ljepote. (Stamm 2010: 145) Unatoč tome negativna slika o orijentalnim ženama jeste dio rasističkog diskursa, s obzirom na to da se žene homogeniziraju i predstavljaju kao binarna suprotnost evropskoj ženstvenosti. (Stamm 2010: 145) U tom pogledu, posebno harem je ponudio ženama putnicama izravan susret sa stranom ženstvenošću, u kontekstu u kojem je možda spol odigrao najvažniju ulogu.

Dok je u putopisnim narativima evropskih pisaca orijentalna žena personifikacija ženstvenosti, koju odlikuju „senzualnost, tajanstvenost, raskošnost i neobuzdanost“ (Stamm 2010: 141), slika orijentalne žene kod žena putnica je potpuno drugačija od muškog gledišta. S obzirom na to da je muškarcima bio zabranjen pristup haremima, u svojim zamislima oslanjali su se pretežno na orijentalističke fantazije. Tako su putopisi zapadnjačkih pisaca koji se odnose na žene Orijenta i njihove običaje, pretežno nepotpuni i izmišljeni, a temelje se isključivo na hegemonijskim uvjerenjima zapadne kulture, religije i dijelom nepoznavanjem istočnjačke kulture i civilizacije. Harem je bio jedino područje koje Zapad nije mogao ispitati iz prve ruke, stoga su pogrešni zaključci o haremima i istočnjačkim ženama postali dijelom uobičajenih zapadnjačkih predodžbi o Orijentu.

Evropljanke, žene, putnice imale su također vlastite predrasude o Istoku i haremima, potaknute naročito čitanjem priča i bajki iz *Hiljadu i jedne noći*. Tako prilikom posjete haremu u gradu Akra Ida Pfeiffer orijentalne žene opisuje kao neznalice, radoznale i lijene. Žene su bile jednako znatiželjne o njoj, kao i ona o njima. Bile su fascinirane njenom odjećom i kratkom kosom:

[...] sie können weder lesen noch schreiben, von der Kenntnis einer fremden Sprache ist schon gar keine Rede. Eine außerordentliche Seltenheit ist es, wenn eine unter ihnen Goldstickereien zu machen versteht. [...] Beschäftigung und Arbeit scheinen die Damen des Harems für entehrend zu halten, denn ich sah sie weder hier noch an anderen Orten etwas anderes tun, als mit untergeschlagenen Beinen auf den Polstern oder Teppichen sitzen, Nargile rauchen, Kaffee trinken und schwatzen. Auch ich mußte mich gleich zu ihnen auf einen Polster kauern, wo sie mich dann alle umgaben und durch Zeichen um Vieles zu fragen versuchten. Sie nahmen meinen runden Strohhut und setzten ihn auf den Kopf, dann befühlten sie den Stoff meines Reisekleides; am meisten staunten sie aber über meine kurz abgeschnittenen Haare, bei deren Anblick diese ar-

men Geschöpfe vielleicht gar dachten, die Natur habe den Europäerinnen den langen Haarwuchs versagt. Sie fragten mich pantomimisch, wie das zugehe, und jede der Frauen besah und befühlte meinen Kopf. Auch meine Magerkeit schien sie sehr zu befremden.⁶ (Pfeiffer 1981: 195–196)

Ida Pfeiffer ne polaže naročitu pažnju svakodnevnom životu žena u haremu, njihovim običajima ili problemima. Spisateljica žali zbog stanja ovih jadnih neukih žena koje ne rade ništa drugo osim što sjede prekriženih nogu na tepisima i jastucima, ispijaju kahvu, puše nargile ili ogovaraju jedni druge. U tom pogledu, Ida Pfeiffer ne problematizira harem kao instituciju, ona ne istražuje uzroke tog neznanja, radoznalosti ili lijenosti na koje nailazi u ovom i u drugim posjetama haremima, već samo stiče dojam da bi one mogle biti sretnije od žena Evrope. Ohnesorg smatra da Ida Pfeiffer takvim postupkom pažnju usmjerava na vlastitu fizionomiju i svoje intelektualne sposobnosti, dovodeći u vezu mentalni razvoj Evropljanki sa zadovoljstvom orijentalnih žena. Takvu vrstu zadovoljstva, međutim, Ida Pfeiffer procjenjuje kao otupjelost. Tako Ida Pfeiffer postaje sve ono što kod kuće nije mogla biti; jedna vrsta super žene i autoriteta. (Ohnesorg 1996: 270) Felden, u tom kontekstu, napominje da etnocentrizam Ide Pfeiffer na ovom mjestu stvara preduvjete projekcijama bilo kakve vrste, jer se žene u haremima ne posmatraju kao individue niti se poklanja naročita pažnja njihovim problemima ili željama. (Felden 1993: 101) U skladu s tim, evropskim čitateljima/čitateljicama ostavljeno je dovoljno prostora za stvaranje vlastitih predodžbi i zamisli u odnosu na orijentalne žene.

Budući da tumaču nije bilo dopušteno da je prati, Ida Pfeiffer nije mogla komunicirati sa ženama i njeni dojmovi su sasvim površni i ishitreni. Nedostatak komunikacije je upravo jedan od razloga ovakvih negativnih slika i predodžbi o orijentalnim ženama. Očito je da je jezik jedna od glavnih metoda za razumijevanje kulture i mentaliteta njenih ljudi, što može biti razlog zašto većina orijentalista karakterizira orijentalne žene u svojim spisima kao nijeme. Said prikazuje dobar primjer za to kada piše da je Flaubert u susretu s egipatskom plesačicom i kurtizanom Kuchuk Hanem proizveo

⁶ U prijevodu: [...] one ne znaju ni čitati ni pisati, o poznavanju stranog jezika da i ne govorimo. Posebna rijetkost je kada jedna među njima zna raditi zlatni vez. [...] Zaposlenje i rad dame iz harema, izgleda, smatraju nečasnim, jer ih nisam vidjela ovdje a ni na drugim mjestima da bilo šta drugo čine, nego kako sjede prekriženih nogu na jastucima ili čilimima, puše nargilu, ispijaju kafu i časkaju. I ja sam, također, morala s njima čučati na jednom od jastuka, gdje su me svi okružili i znakovima pokušavale pitati mnogo toga. Uzele su moj okrugli šešir i stavile ga na glavu, onda su opipavale tkaninu moje putničke haljine; ali najviše su se čudile mojoj kratko ošišanoj kosi, o kojoj su možda ova jada stvorenja mislila da je priroda Evropljankama uskratila dugi rast kose. Pantomimikom su me pitale kako se to dogodilo i svaka žena je razgledala i opipavala moju glavu. Čak im se i moja mršavost činila veoma čudnom.

vrlo utjecajan model orijentalne žene: „Ono što se njemu posebno kod nje sviđalo bilo je to što se činilo da ona ne postavlja nikakve zahtjeve prema njemu [...]. Orijentalna žena je prilika i pogodna za Flaubertova razmišljanja; on je oduševljen njenom samozadovoljnošću i emocionalnom bezbrižnošću i također onim što ležeći tik do njega, omogućuje mu da misli. Manje žena negoli razotkrivateljica impresivne, ali riječju neizrecive ženstvenosti“ (Said 1999: 234–235). Bila je „prototip unutar njene učene senzualnosti, nježnosti (i prema Flaubertovom mišljenju) bezumne prostote“ (Said 1999: 234). Kuchuk je predstavljala „uznemirujući simbol plodnosti, osobito orijentalne u svojoj luksuznoj i naizgled bezgraničnoj seksualnosti“ (Said 1999: 235). Flaubert je, u tom smislu, govorio za nju i dominirao njome, a njegovo zapadnjačko porijeklo omogućilo mu je da posjeduje Kuchuk Hanem isključivo u fizičkom smislu. Prema tome, Kuchuk Hanem je pasivna, nijema i potčinjena, kao i sam Orijent. Dihotomija između Zapada i Istoka i superiornost Zapada nad Istokom ogleda se upravo u Flaubertovom susretu sa egipatskom kurtizanom. Prema Fay, simbolički značaj Kuchuk Hanem u orijentalističkom diskursu bio je jedino moguć samo zato što je ona predstavljala podređen položaj žena unutar evropskog rodnog sustava. Inače, Kuchuk Hanum ne bi imala simboličku važnost. Zbog njihovog navodnog ugnjetavanja i degradacije u društvu, orijentalne žene su potvrdile evropsko vjerovanje u superiornost zapadne civilizacije, dok su isto vrijeme odražavale podređenost orijentalne civilizacije. (Fay 2012: 25) Orijentalni diskurs koji se temelji na dominantnom superiornom zapadnjačkom pogledu na Orijent u cjelini, posebno prema Arapima i njihovim ženama, igrao je veliku ulogu u prenošenju slike arapskih/orijentalnih žena u zapadnoj kulturi.

Lik orijentalne žene zauzima središnje mjesto u djelima putopisne književnosti žena s njemačkog govornog područja. Kao što smo primijetili, u putopisu Ide von Hahn-Hahn slika žene je u svojoj osnovi šokantna. Ona želi trgnuti čitatelja iz letargije i svojim direktnim pripovijedanjem pružiti sliku drugačiju od one na koju je navikao. Ezoterična razmišljanja, imaginacije o ljepoti orijentalnih žena ili erotske maštarije o haremskoj kulturi Ida von Hahn-Hahn razotkriva kao mit iz *Hiljadu i jedne noći*. Ida von Hahn-Hahn opisu harema pristupa naoružana znanjem i ostrim okom. Već u pismu upućenom majci od 9. septembra 1843. spisateljica bilježi sljedeće:

Ich kann mir vorstellen wie ein Harem das Brutnest aller bösen Eigenschaften wird, deren Keime im Character des Weibes schlummern. Immer von Nebenbuhlerinnen umgeben, immer bewacht und umringt von diesen Scheusalen den Eunuchen, immer unbeschäftigt, muß Eifersucht, Neid, Bitterkeit, Haß, Lust an Ränken, grenzenlose Gefallsucht als helle Flamme aufschlagen. Man will die ge-

haßten Nebenbuhlerinnen besiegen – das liegt in der Natur jedes Weibes! Und sage man immerhin, daß die Orientalinnen an den Harem gewöhnt sind und daß Gewohnheit Alles erträglich, ja leicht mache, so ist das eine von den vielen halb-wahren, abgebrauchten Phrasen. [...] Der Harem ist die wahre Anstalt um den Character der Frau zu verderben, und es ist wohl schade, daß er für europäische Augen mit undurchdringlichen Schleiern umgeben ist.⁷ (Hahn-Hahn 1991: 29–30)

Nerazumijevanje, saosjećanje ili znatiželja su temeljne pretpostavke kojima Ida von Hahn-Hahn oblikuje negativna osjećanja ili predrasude prema instituciji harema. Harem i veo su znak zarobljenosti i potčinjenosti žena, te predstavljaju prepreku progresu. U svojim opisima harema Ida von Hahn-Hahn svjesno pobija orijentalističke, odnosno evropske predstave harema i daje sasvim drugačije gledište od muškog. Zbog toga je upravo značajno da svoje opise harema spisateljica upućuje bratu. Spisateljčino otkriće tajanstvenosti haremskog svijeta, prema tome, ima rodni značaj:

Lieber Bruder, es giebt mir eine unglaubliche Satisfaction, daß ich dir heut einmal von einem Ort erzählen kann, der Deinem Fuß ebenso unzugänglich ist, wie dem meinen jene zahlreichen sind bei denen es heißt „Ma non le donne“; – umsomehr, da auf diesem Ort viel interessantere Geheimnisse der Schönheit, der Liebe, der Leidenschaft zu vermuthen sind, als auf jenen. Ich war heute im Harem von Rifat Pascha.⁸ (Hahn-Hahn 1991: 68)

Iako u početku aludira na maštarije iz *Hiljadu i jedne noći*, spisateljica već u nastavku pisma nastoji dekonstruirati iste, marginalizujući sve što je kod njih pozitivno. Realističkim pogledom na stvarnost, Ida von Hahn-Hahn svojim opisima briše erotsku fantazmu o haremskom životu i njegovim ljepoticama koju su u evropsku misao unijeli mnogobrojni romantičarski pisci i slikari. Spisateljica svjesno reproducira orijentalistički diskurs i otkriva topos ružne orijentalne žene:

⁷ Ida Hahn-Hahn: *Orientalische Briefe*, 1991, str. 29–30. U prijevodu: Mogu zamisliti kako harem postaje leglo svih loših osobina, koje se kriju u karakteru žene. Uvijek okružena suparnicama, uvijek čuvana i okružena tim gadnim stvorenjima evnusima, uvijek nezaposlena, tu se ljubomora, zavist, ogorčenost, mržnja, spletkarenje, bezgranična kokoterija javljaju kao najsvijetliji plamen. Žele poraziti omražene suparnice – to je u prirodi svake žene! I kažemo da su Orijentalke navikle na harem i da navika čini sve podnošljivim i lahkim, to je jedna od mnogih poluistinitih otrcanih fraza. [...] Harem je prava institucija kojom se kviri karakter žene, i velika je šteta, što je od evropskih očiju skriven neprobojnim velom.

⁸ U prijevodu: Dragi brate, nevjerovatno sam zadovoljna, što ti danas mogu pričati o jednom mjestu, koje je tebi isto tako nedostupno kao meni, kada kažu „Ma non le donne“ – tim više što se na ovom mjestu mogu pretpostaviti mnogo zanimljivije tajne ljepote, ljubavi i strasti nego na tamošnjim. Danas sam bila u haremu Rifata-paše.

Wie sie aussehen, wirst Du ganz neugierig wissen wollen; und da thut es mir wahrhaft leid sagen zu müssen, daß wir auch nicht eine Spur von Schönheit gefunden haben. Die Schwester des Pascha hat ein überaus gutes und wolwollendes Gesicht, aber es ist dermaßen fett und kugelrund, und die ganze Gestalt überhaupt von so frappanter Rundung, daß ich beständig an den Vollmond denken mußte.⁹ (Hahn-Hahn 1991: 70)

Pored vanjskog izgleda, Ida von Hahn-Hahn opisuje, također, sve što okružuje žene u haremu tj. odjeću, interijer, zajednički ručak i ples robinja. Negativan leksikon obavijesti odnosi se, uglavnom, na odjeću orijentalnih žena i njihove svakodnevne aktivnosti. Uočava da žene malo ili nimalo ne rade, a kada opisuje unutrašnji život Orijentalke, Ida von Hahn-Hahn zaboravlja na svoju ulogu objektivne promatračice i iznosi subjektivna mišljenja u odnosu na društveni položaj haremskih žena čija egzistencija je svedena isključivo na tjelesna uživanja:

Du kannst dir gar nicht vorstellen wie das schwierig ist mit Personen zu sprechen, welche die Welt nur hinter vergitterten Fenstern und hinter den Vorhängen ihrer Arraba betrachten, und die dennoch keineswegs von irdischen Interessen abgezogen, sondern ganz und gar drin lebend und webend sind; – denn mehr noch als der Leib, wohnt hier der Geist im Käfig. Die Existenz wird zum Schrecken materiell.¹⁰ (Hahn-Hahn 1991: 75)

U navedenom odlomku spisateljica izražava zaprepaštenje i prestravljenost ovakvim načinom života. Posebno je pogađa dominacija muškaraca i obespravljenost žena. Ono sa čim nikako ne može da se pomiri jeste sklapanje braka starijih muškaraca s djevojčicama:

Wenn man das bedenkt: die unmündige Kindheit, die Sorge für einen Haushalt, für Lebenserwerb – wozu in den untern Ständen die Frau durch Arbeit beitragen muß – endlich gar Kinder, deren Geburt und Pflege: dies Alles auf so schwache Schultern gewälzt, so begreift sich leicht, daß der Mann Anlaß zu vielfacher Unzufriedenheit findet. Aber weshalb geht er solche Ehe ein? – Es liegt schon sittliche Entartung darin, finde ich, sie mit einem Kinde zu schließen, und es ist unmöglich daß die Polygamie den Mann nicht entarten

⁹ U prijevodu: Kako izgledaju, sigurno želiš znati; i žao mi je zaista reći, da nismo pronašli ni trag ljepote. Pašina sestra ima jako dobro i dobronamjerno lice, ali je ona tako debela i okrugla kao lopta, i cijeli lik uopće tako upečatljivo okrugao da sam stalno morala misliti na puni mjesec.

¹⁰ U prijevodu: Ne možeš ni zamisliti kako je teško razgovarati sa osobama koje vide svijet samo iza rešetaka svojih prozora i iza zavjesa svojih kola, i koje nikako nisu daleko od ovozemaljskih interesa, već u potpunosti u njima žive i djeluju; – jer ovdje i više nego tijelo, živi duh u kavezu. Egzistencija postaje užasno materijalna.

sollte, da sie das Weib in keinem andern, als in einem seiner animalischen Natur entsprechenden Verhältniß zu ihm bringt [...]. Im Orient ist die Frau nie eine Person, stets eine Sache.¹¹ (Hahn-Hahn 1991: 306)

Ida von Hahn-Hahn svjesna je obespravljenog položaja žena kojim upravljaju muškarci. Orijentalne žene su ograničene u svom postupanju i u svakom pogledu su ovisne o muškarcima. Jedino područje u kojem Orijentalke preuzimaju apsolutnu kontrolu nad svojim tijelom i životom je po Hahn-Hahn kontroliranje broja djece. Već u prvoj posjeti haremu spisateljica s užasom konstatira kako žene otvoreno razgovaraju o pobačaju. Čedomorstva su u haremu predstavljala sasvim uobičajenu kontrolu rađanja:

Hingegen sprachen sie über andre Dinge, die in Europa grauenhaft, verbrecherisch, unerhört sind, wie von einer allgemeinen Gewohnheit, und so erfuhr ich denn, daß die Frauen, wenn sie ein oder zwei Wochenbetten gehabt und derselben müde sind, die ungeborenen Kinder töten.¹² (Hahn-Hahn 1991: 71)

Prema Idi von Hahn-Hahn, abortus je u Evropi predstavljao nešto što je „užasno, zločinački i nevideno“. On je u društvu istovremeno bio prisutna, ali i tabu tema. Međutim, suprotno mišljenju Ide von Hahn-Hahn, poznato je da je abortus u 19. stoljeću, a i u ranijim razdobljima, bio uobičajeno kontracepcijsko sredstvo i sredstvo za planiranje i kontrolu veličine porodice. Zubak navodi da su se tek u 19. stoljeću pojavili napor da se takva praksa medicinski i zakonski kontrolira te strogo veže uz liječnike. (Zubak 2014) Prema Felden, mišljenje Ide von Hahn-Hahn je klasno uvjetovano, četvrti red je bio daleko upoznatiji s praksom prisilnog prekidanja trudnoće u odnosu na bogato plemstvo. (Felden 1993: 92) U percepciji harema, Ida von Hahn-Hahn, dakle, direktnim oslovljavanjem svojih čitatelja/čitateljica osporava evropske patrijarhalne fantazije o haremu. Spisateljica nudi svojoj publici sasvim drugačiju sliku od one na koju su navikli. Slike harema iz *Hiljadu i jedne noći* postaju uvjerljivo realističke slike svijeta u kojem su haremske žene obilježene jedino riječima negativnog značenja *debele, ružne, prljave, neobrazovane i lijene*. Pored toga, Orijentalke ne žele rađati djecu, te sasvim odstupaju od seksualnih fantazija Zapadnog svijeta.

¹¹ U prijevodu: Kada razmislite o sljedećem: malodobno dijete, briga za kućanstvo, za život – kojem žena u nižim staležima mora doprinositi radom – i konačno, djeca, porod i briga: to sve srušeno na tako slaba ramena, tada lahko shvatimo da će muškarac pronaći razloge za nezadovoljstvo. Ali zašto stupa u takav brak? – Kada je u pitanju sklapanje braka sa djetetom, smatram da se radi o moralnoj degeneraciji i nemoguće je da poligamija neće degenerirati muškarca, jer ona ženu dovodi u životinjski odnos prema njemu. [...] Na Orijentu, žena nikada nije osoba, ona je uvijek jedna stvar.

¹² U prijevodu: S druge strane, govorili su o stvarima koje su u Evropi strašne, zločinačke i nečuvane, kao o općoj navici i tada sam saznala da žene, kada su se porodile jednom ili dvaput i od toga su postale umorne, ubijaju nerođenu djecu.

Nasuprot tome, percepcija orijentalnih žena u putopisu Marie Schuber je rezultat samo površnih i fragmentiranih opisivanja. Maria Schuber ne tematizira posjete haremima, a u svojim pismima tek usput spominje pojedinačne susrete sa ženama Orijenta. Uprkos tome mit o ljepoj orijentalnoj ženi nije sasvim zao-
bišao ni Mariju Schuber. U 19. stoljeću, navode Deeken/Bösel, erotika i egzotika – u koncepciji Orijenta – osmišljeni su i popularizirani kao sinonimi za liberalnu seksualnost, senzualnost i poslušnost. Književnost, slikarstvo, muzika ili pozorište – cjelokupna buržoaska estetika razvijala je motive i metode u predstavljanju Orijenta kao erotskog umjetničkog svijeta. Prevladavajući pogled na Orijent bio je rezultat kolektivne muške dominacije gledanja i imaginativnih polazišta o ljepoti haremskih žena. Uobičajeni motivi bili su harem, hamam i trbušne plesačice, a u njemačkoj književnosti pri tome je posebno mjesto pripalo autorima Wilhelmu Waiblingeru i Ferdinandu Freiligathu, koji su ljepotu orijentalnih žena romantizirali do nivoa bajki. (Deeken/Bösel 1996: 24–25) Stamm navodi da se Maria Schuber u opisima orijentalnih žena drži uglavnom podalje od opisivanja njihovog izgleda i na taj način održava distancu prema predmetu posmatranja. (Stamm 2010: 251) Maria Schuber orijentalne žene opisuje kao izrazito aktivne žene, koje su u pogledu retorike daleko superiornije od muškaraca. Ona također ističe njihovu otmjenost, pravilno držanje tijela ili gracioznost u pokretima. Istovremeno ističe njihovu slobodu izražavanja u odnosu na žene Zapada kojima je u crkvi, kako ističe Schuber, bilo zabranjeno govoriti:

So will ich [...] auf einen interessantern Gegenstand übergehen, und Ihnen etwas von den egyptischen Frauen erzählen. Selbst die der gemeinsten Classe haben eine Art Nobilität an gerader Haltung, Händebewegung und zarten kleinen Füßen. Aber schlimm sind sie, und schreien können sie, daß ich's schon hundertmal klar vor Augen hatte, warum Paulus den Frauen in der Kirche das Wort verboten hat. Er kannte die Frauen des Orients, ihrer ursprünglichen Herkunft näher gestellt; sie hätten ganz sicher die Männer nicht zur Sprache kommen lassen.¹³ (Schuber 1850: 241)

Uprkos zabrani govorenja, Maria Schuber favorizira takav položaj žena na Zapadu i kao opravdanje za takav pasivan položaj izdvaja za primjer Bogorodicu koja je u prvom redu simbol za smirenost, povučenost i pasivnost, te smatra da tako treba i ostati:

¹³ U prijevodu: Sada ću preći na nešto interesantniji predmet posmatranja i ispričati vam nešto o egipatskim ženama. Čak i one najjednostavnije posjeduju neku vrstu nobiliteta u ispravnom držanju, pokretu ruku i nježnim malim nožicama. Ali one su grozne i mogu vikati da sam stotinu puta pomislila zašto je Paulus ženama u crkvi zabranio da govore. Poznavao je žene sa Orijenta, postavljajući ih bliže njihovom izvornom porijeklu; one sigurno ne bi dopustile muškarcima da dođu do riječi.

Daß unsere liebe Frau in der kirchlichen Geschichte ganz eschweigend eingeführt ist, das ist sehr klug und bescheiden gehandelt; denn wer die Frauen des Landes kennt, mit ihrem Geiste und ihrer Lebhaftigkeit, der könnte leicht auf den Gedanken kommen, Maria, die heilige Jungfrau und Mutter Jesu, habe sich etwa auch so ereifert mit ihrer Stimme, wie es hier zu Lande bei aller Vermummung und Verhüllung Sitte ist.¹⁴ (Schuber 1850: 242)

Pri tome je zanimljivo napomenuti da u putopisu Marie Schuber primjećujemo česta navođenja poznatih ženskih ličnosti, poput već pomenute Marie Gaetane Agnesi, Bogorodice, Marije Magdalene ili Svete Pelagije. Paulova navodi da spominjanje povijesno značajnih ili izvanrednih žena ne služi samo za isticanje ženskih sposobnosti, ono isto tako služi za legitimaciju i opravdanje svojih postupaka u patrijarhalnom društvu. (Paul 2013: 268) Naglašavanjem postupaka i sposobnosti poznatih ženskih ličnosti, Maria Schuber opravdava u suštini svoje postupke i putovanje na Orijent.

Iako autorica slijedi poznati kliše i na početku opisuje ljepotu orijentalnih žena, ona istovremeno detaljno precizira i naglašava također svojevrstan stereotipni, uglavnom problematizirani topos *ružne orijentalne žene* (Stamm 2010: 141–162):

Die über den Kopf bis an die Füße verhüllte Braut saß unbeweglich auf einem Esel in der Mitte der sie umgebenden berittenen Gesellschaft. Das Thier wurde von sechs Männern geführt und bewacht. Trommeln, Pfeifen, Geschrei, Gesang, Glücksurufungen zum unsinnig werden, belebten den Zug, zuletzt kamen eine Menge Weiber, zu zweien auf einem Esel rittlings sitzend; ich wußte mich vor Erstaunen über diesen unästhetischen Anblick gar nicht zurecht zu finden. Doch von allen verschiedenartigen Gestalten, verhüllt und halbnackt, ist keine garstiger, als eine Mohrin in europäischer Kleidung, besonders mit einem Hute, und eine in schwarzem Taffet verhüllte, vom Winde aufgeblasene, auf einem Esel reitende Dame mit weißer Gesichtslarve.¹⁵ (Schuber 1850: 197)

¹⁴ U prijevodu: Pametno je i skromno što je naša draga gospa u crkvenoj povijesti prikazana šutljivom; jer ko poznaje žene u ovoj zemlji, s njihovim duhom i živahnosti, taj bi lahko mogao doći do zaključka da je i Marija, djeвица i majka Isusova, glasno govorila, što je ovdje običaj uprkos maskiranju i pokrivanju.

¹⁵ U prijevodu: Od glave do nogu pokrivena mlada sjedila je nepomično u sredini društva koju je okruživalo. Životinju je vodilo i čuvalo šest muškaraca. Udarci u bubanj, zviždanje, vika, pjesma, dovikivanje čestitki da poludite, oživljavali su povorku, a na kraju je stigla grupa žena, koje su sjedile po dvije sa strana na magarcu; čudeći se tom neestetskom prizoru nisam znala kako bih reagovala. Međutim, među svim raznoraznim likovima, pokrivenim i polugolim, nijedna nije ružnija od crkinje u evropskoj odjeći, a posebno jedna dama sa šeširom i pokrivena crnim taftom, jahala je na magarcu s bijelom maskom, dok joj je vjetar raspuhivao odjeću.

Stereotipni topos ružne orijentalne žene na primjeru *crnkinje u evropskoj nošnji* predstavlja oštar kontrast prema uvriježenim mišljenjima o lijepim i povučenim robinjama u sultanovom haremu. Prema Paulovoj uočavanje kulturnih razlika u načinu odijevanja proizvodi koncept otuđenja kod Marie Schuber. (Paul 2013: 265) Upravo na ovom primjeru Maria Schuber Orijent „identificira kao nešto drugo, što je drukčije i zato inferiorno u odnosu na Zapad“ (Lešić 2003: 105). Pri tome primjećujemo da Marija Schuber u svojim opisima žena, koje ubraja u orijentalno-islamski krug, koristi pretežno priloške odredbe za način kao *dosadno, neestetski, glasno, grozno* i sl. Prilikom boravka u Betlehemu, međutim, tamošnje žene doživljava na potpuno drugačiji način. S obzirom na biblijsko-historijsku važnost grada Betlehema i blisku povezanost Marije Schuber sa kršćanskim kulturnim krugom, Maria Schuber prema Paulovoj, prihvata i priznaje ljepotu stanovnica Betlehema. Pored vjerskih elemenata, Marija Schuber također u njihovom nakitu pronalazi očitu povezanost sa zapadnim svijetom i otkriva poznati evropski teren:

Auch sah ich bei einem Besuche eine Bethlehemitin im Hauskleide, das heißt: in ihrem Kleide, ohne Schleier oder Ueberwurf, denn verschleiert gehen die Bethlehemitinen nicht. Sie tragen ihr Gesicht frei und offen vor Gott. Ihre Kleidung ist von einer ganz eigenen, ausgezeichnet Art, daß man sie unter allen Frauen des Orients als eine Bethlehemitin erkennt. [...] Ein Kranz von Münzen so wie unsere österreichischen Zwanziger fest an einander gereiht, liegt ober der Stirne um den Kopf. Dieser ist mit einem Käppchen bedeckt, welches Ohrläppchen hat, und an selben unter dem Kinn gebunden wird, oben an ist ein gefüllter, zwei Finger im Umfange, wurstiger Reif angebracht; wenn nun der Schleier, das ist ein weißes oder hochrothes Tuch, über den Kopf geworfen wird, welches nicht wie bei den Frauen in Jerusalem bis an den Boden reicht, sondern nur halben Körper deckt und das Gesicht ganz frei läßt, mit Ausnahme der Stirne, über die sich der Schleier legt, wie man gerne eine Madonna malt, so sieht jede dieser Frauen aus, als habe sie einen Kranz auf dem Kopfe, was sich in der Kirche, wenn ihrer viele beisamen sind, auf eine ungemein lieblich imposante Weise ausnimmt. [...].¹⁶ (Schuber 1850: 333)

¹⁶ U prijevodu: Također sam pri jednoj od posjeta vidjela jednu stanovnicu Betlehema u kućnoj haljini, to znači: u njenoj haljini, bez marame ili ogrtača, jer stanovnice Betlehema ne hodaju pokrivenne. Svoje lice ne pokrivaju pred Bogom. Njihova odjeća je jedinstvena i izvrsne vrste, tako da stanovnice Betlehema možete prepoznati među svim ženama Orijenta. [...] Na vrhu čela i oko glave nose vijenac od novčića kao što su naši austrijski novčići od dvadeset šilinga. Glava je pokrivena kapicom koja sa strane ima ušne resice i koja se ispod brade može vezati, a na vrhu se nalazi dijadema, širine dva prsta; a kada prebace bijelu ili crvenu maramu preko glave, koja nije kao kod žena u Jeruzalemu do poda, nego pokriva samo polovinu tijela i ostavlja lice u potpunosti nepokrivenim, osim čela, koje marama pokriva onako kako se rado crta Bogorodica, tako izgledaju sve žene

U skladu s tim, stanovnike Betlehema Marija Schubert izdvaja od ostalih naroda Orijenta i pridaje im poseban značaj. Autorica idealizira žene grada Betlehema i u njima vidi također nasljednice Svete Marije:

Als ich mich gestern von ohngefähr in der Kirche einmal umsah, wurde es mir ganz heiß und kalt; denn mitten unter den anderen sitzenden Frauen stand eine mit ihrem Kinde auf dem Arme, deren jugendliche Schönheit mit dem Engelsbilde des Kindes nicht anders mein Auge traf, als sähe ich leibhaftig die heilige Jungfrau Maria mit dem Kindlein Jesu.¹⁷ (Schubert 1850: 333)

U prikazivanju ženskih likova Marija Schubert zauzima općenito stav autoriteta, te kroz prizmu vlastitog identiteta pristupa njihovom promatranju. Način na koji autorica pristupa proučavanju orijentalnih žena izražen je u skladu sa Saidovom koncepcijom zapadnjačkih projekcija o Orijentu i inferiornosti svih onih koji se javljaju kao „drugi“ i koji ne pripadaju onome što se smatra Evropom.

Louise Mühlbach svojim čitateljima svijet zatvorenih haremskih odaja otkriva u odlomcima *Die Schubra-Allee. (Šubra aleja) – Der Schubra-Garten. (Šubra bašča) – Harims. (Haremi), Im Harim der Prinzessinnen (U haremu princeza), Im Harim – Fortsetzung (U haremu – Nastavak) – Tänzerinnen (Plesačice) – Sängerinnen. (Pjevačice) – Arabische Musik und Poesie. (Arap-ska muzika i poezija)*. Znatiželjna Louise Mühlbach harem opisuje veoma opširno. Njegovu osamljenost i zatvorenost naročito naglašava prolaskom kroz mnogobrojna predvorja:

Den ersten Hof passirten wir ohne Schwierigkeiten, am Eingange zum zweiten Hofe hielt unsere Equipage an, und unser Officier de ceremonie mußte sich hier von uns verabschieden. Auch der Sais und der Dargoman entfernten sich, und nur dem Kutscher war es erlaubt, uns einzufahren in den zweiten Hof. Hier aber war auch für dieses männliche Individuum die Grenze gezogen. Am Eingang des dritten Hofes stiegen wir aus; vier große häßliche Eunuchen standen zu Seiten dieses Thores, je zwei und zwei faßten sie uns am Obertheil des Armes und führten uns durch den dritten Hof zu dem Flügel des Schlosses, in welchem die Gemächer der Prinzessinnen sich befinden. An einer großen Glasthür, die unmittelbar in das Schloß hineinführte, blieben sie stehen. Die Thüre wurde von innen geöffnet; die Eunuchen blieben draußen stehen und wir traten in einen großen weiten, mit Teppichen belegten Saal, an welchem

kao da imaju vijenac na glavi, što se u crkvi, kada ih je puno u grupi, ističe na impozantan način [...].

¹⁷ U prijevodu: Kada sam jučer u crkvi jednom pogledala oko sebe, prošla me je jeza; jer je među svim drugim ženama koje su sjedile stajala žena sa djetetom u naručju, a njena mladalačka ljepota i anđelsko lice djeteta susreli su se s mojim pogledom, kao da sam zaista vidjela svetu bogorodicu Mariju sa djetetom Isusom.

ringsum an den Wänden Divans standen. Aus dem Hintergrunde desselben trat eine Schaar junger Mädchen, alle in lustigen Gewändern, wohl zwanzig an der Zahl, uns entgegen, einige mit einem Turban auf dem Haupte, andere mit kleinen goldgestickten Käppchen, wieder andere mit silbernen Bändern [...]. Vier von diesen Mädchen schritten uns entgegen, faßten gleich den Eunuchen uns am Oberarm und führten uns durch den Saal, nach einer breiten, mit Teppichen belegten Treppe, die wir, von ihnen geleitet, hinaufstiegen, und uns oben wieder in einem ungeheuren, mit Divans und Teppichen geschmückten Saale befanden. Dort drüben auf dem seidenen Divan lagen drei Damen, zu ihnen geleiteten uns Slavinnen.¹⁸ (Mühlbach 1871: 42–44)

U raskošnim odajama spisateljicu i njenu kćerku Therese dočekuju tri princeze, mnogobrojne robinje i jedna evropska prevoditeljica. Prevoditeljica je švicarskog porijekla i ujedno odgajateljica princeza. S obzirom na jezičku barijeru, prisustvo evropske dame značajno je olakšalo komunikaciju među damama, iako u prvoj posjeti haremu razgovor ostaje kratak i površan:

Wenn man raucht, bedarf man nicht viel der Unterhaltung; die kleinen Rauchwölkchen ersetzen die Worte, aber die Prinzessinnen richten an uns durch unsere Dolmetscherin freundliche, theilnahmsvolle Fragen nach unserer Heimath und unserer Familie und horchten mit gespannten Meinen auf unsere Antworten.¹⁹ (Mühlbach 1871: 50)

Odgovarajući na kurtoazna pitanja, Louise Mühlbach jedino primjećuje loše strane haremskog života, odnosno ljenčarenje, ispijanje kahve i uživanje u poslasticama. Sliku harema spisateljica upotpunjuje opisima orijentalne muzike i trbušnog plesa, dok o ljepoti haremskih žena u odnosu na Idu Pfeiffer

¹⁸ U prijevodu: Prvo dvorište prošli smo bez poteškoća, na ulazu u drugo dvorište zaustavila su se naša kola, a naš oficir ovdje se morao pozdraviti s nama. Udaljiti su se morali i pratilac i prevodilac, a samo je kočijašu bilo dozvoljeno ući u drugo dvorište. Ovdje je također bila povučena granica za tu mušku individuu. Na ulazu u treće dvorište izašle smo; četiri velika ružna evnuha stajala su sa strana ovih vrata, po dvojica su nas uzela za gornji dio ruku i odvela kroz treće dvorište prema krilu dvorca u kojem su se nalazile sobe princeza. Stali su ispred velikih staklenih vrata, koja su neposredno vodila u dvorac. Vrata su se iznutra otvorila, evnusi su ostali vani, a mi smo ušli u veliku prostranu, tepisima obloženu, dvoranu, u kojoj su uz zidove stajali divani. Iz pozadine istoga došla je grupica mladih djevojaka, sve u smiješnim haljinama, njih oko dvadeset, nekoliko njih sa turbanom na glavi, druge sa malim zlatno izvezenim kapicama, a druge sa srebrenim trakicama [...]. Njih četiri su nam prišle i uzele nas poput evnuha za gornji dio ruke i provele su nas kroz dvoranu, prema širokim, tepisima obloženim stepenicama, uz koje smo se popeli i došle u još jednu divanima i tepisima ukrašenu dvoranu. Tamo na svilenom divanu ležale su tri dame, k njima su nas odvele robinje.

¹⁹ U prijevodu: Kada pušite, nije potrebno puno razgovora; mali oblaci dima zamjenjuju riječi, ali princeze nam upućuju putem prevodioca ljubazna pitanja o našoj domovini i našoj porodici, i slušale su napeto sve naše odgovore.

ili Mariu Schuber, koje u svojim putopisima otkrivaju *topos ružne orijentalne žene*, Louise Mühlbach ostaje vjerna zapadnjačkoj predstavi o haremu i mitu o ljepoti i senzualnosti orijentalnih žena:

Sie sind schön und reich gekleidet, in rosigen, himmelblauen und grünen Atlasgewändern; die weißen duftigen Schleier verhüllen ihnen das Haupt und die Obergestalt; aber die Augen schauen hervor zwischen den Schleiern und blicken lächelnd zu uns herüber. Wie schön sind die Augen dieser Damen des Harims! Lang geschlitzte Augen und in ihren schwarzen Sternen ein so tiefes, zugleich leidenschaftliches und sanftes Feuer!²⁰ (Mühlbach 1871: 20–21)

Jetzt, da die Conversation ihren Anfang nahm, betrachtete ich mir ein wenig die schönen Frauen, und wahrlich, die Prinzessinnen waren wohl der Betrachtung werth. Ich saß neben der Mutter des Erbprinzen Mohamed Tawsik, und obwohl der Prinz schon achtzehn Jahre zählt, war seine Mutter immer noch eine schöne und jugendliche Frau. Man heirathet ja im Orient so früh, und die Damen des Harims verstehen es wohl, ihre Reize zu pflegen und zu bewahren.²¹ (Mühlbach 1871: 45–46)

Svojim opisivanjima haremskih žena, spisateljica potvrđuje zapadnjačke klišeje o haremu, te potiče erotske maštarije svojih (muških) čitatelja. S obzirom na to da muškarci nisu mogli pristupiti u hareme, oblikovali su takve predodžbe kojima su idealizirali žene do nivoa rajskih vila. Na taj način su mjesta kao što su harem, hamam ili tržnica robova metaforički izjednačavali Orijent sa senzualnom privlačnošću i erotskim zadovoljstvima. (Stamm 2010: 240) Stoga su u putopisima muških autora orijentalne žene uvijek prikazane u imaginativno-senzualnom stilu. Pri tome je poseban simbol predstavljao veo koji je ujedno označavao nedostižnost, instrument ženskog šarma ili zavodljive moći, ali je bio i znak za degradaciju muslimanke i njenog zarobljeništva u haremu (kući). Po Meydi Yegenoglu, prava uloga vela je skrivanje istinskog Orijenta i čuvanje njegove tajnovitosti od zapadnjačkog znanja/straha. On je, također, metafora kojom se Istok brani od Zapada i njegovih orijentalističkih fantazija. (Yegenoglu 1998) U putopisu Louise Mühlbach veo ima dvojaku funkciju. On je znak kojim orijentalne žene skrivaju svoju ljepotu od znatiželjnih pogleda, ali i povod za kritiku položaja žene na Orijentu. U tom kontekstu

²⁰ U prijevodu: One su lijepo i bogato odjevene, u ružičastim, svijetloplavim i zelenim satenskim haljinama; bijela mirisna vela skrivala su njihovu glavu i gornji dio tijela; ali oči proviruju kroz veo i posmatraju nas nasmijano. Kako su lijepe oči tih dama u haremu! Zakrivljene oči, a u crnim zjenicama strast i nježnost.

²¹ U prijevodu: Sada, kada je konverzacija krenula, pomalo sam posmatrala te lijepe žene, i doista, princeze su bile vrijedne posmatranja. Sjedila sam pored majke princa nasljednika Muhameda Tawsika, i ako princ ima već osamnaest godina, njegova majka je bila lijepa i mladolika žena. Na Orijentu se rano vjenčavaju, a dame harema njeguju i čuvaju svoje čari.

Louise Mühlbach posebno kritički preispituje segregaciju žena, višeženstvo i pokrivanje, a potčinjeni položaj žena na Orijenta posebno naglašava pravima koje uživaju muškarci:

Jeder Mann hat hier das Recht, seine Frau, wenn sie ihm nicht gefällt zu verstoßen und heimzuschicken oder auch sie an einen seiner Verwandten zu verheirathen.²² (Mühlbach 1871: 36)

U haremu spisateljica posjećuje također odaje kraljeve majke. Već smo u teorijskom dijelu ovog rada napomenuli da je sultanova majka Valide Sultan upravljala institucijom harema, te je po svojoj moći bila druga osoba poslije sultana. Ona je vodila glavnu riječ kako u privatnim, isto i u političkim odlukama svog sina. U opisima Louise Mühlbach majka egipatskog potkralja također je karakterizirana kao vrlo uticajna i obrazovana žena:

Die Unterhaltung mit der Prinzessin-Mutter war allerdings sehr anregend und sehr interessant. Alles, was sie sprach, zeugte von ihrem Geist und ihrem großen Interesse für Alles, was sich draußen in der Welt begiebt, an der sie trotz Harimgitter, die auch bei ihr die Fenster verhüllen, doch den lebhaftesten Antheil nimmt und für die sie einen freien Blick und ein offenes Auge hat.²³ (Mühlbach 1871: 84)

Uprkos zatvorenosti unutar zidina harema, sultanova majka djeluje informirano, te je po navodima Louise Mühlbach obaviještena kako o aktuelnim događajima, tako i o vladajućim političkim prilikama. Pored toga, spisateljica i kraljeva majka razgovaraju također o položaju žena na Orijentu i u Evropi. Kraljeva majka posebno je iznenađena činjenicom da žene u Evropi mogu same odlučivati o udaji:

Fragt man denn bei Euch die jungen Mädchen, ob sie sich verheirathen wollen? fragte sie. Und als ich ihr bestätigte, daß dies wirklich so sei und daß man bei uns in Europa es dem Willen und der Liebe eines Mädchens überlasse, sich zu verheirathen, ward ihr Angesicht ernst und es flatterte wie eine leichte Wolke über ihrer Stirne hin; aber schnell erhellte sich dieselbe wieder. Die Liebe! sagte sie. Es giebt für die Frauen doch nur eine Liebe und Ein Glück. Wenn man Mutter ist, dann allein kennt man die Liebe und das Glück.²⁴ (Mühlbach 1871: 88–89)

²² U prijevodu: Ovdje svaki čovjek ima pravo da se odrekne i otjera kući svoju ženu ili da je uda za jednog od svojih rođaka.

²³ U prijevodu: Razgovor sa princezom bio je vrlo poticajan i vrlo interesantan. Sve o čemu je govorila, svjedočilo je o bogatstvu njenog duha i velikom interesu za sve što se dešava u velikom svijetu, u kojem je uprkos rešetkama u haremu, koje su i kod nje postavljene na prozore.

²⁴ U prijevodu: „Pitaju li kod Vas mlade djevojke, da li se žele udati“, pitala me je. I kada sam joj potvrdila da je to doista tako, i da kod nas u Evropi je to prepušteno na volju i ljubav djevojke, lice joj je postalo ozbiljno i mračno, ali uskoro se opet razvedrilo. „Ljubav!“, rekla je.

Ovim primjerom spisateljica naglašava degradaciju žena na Orijentu i njihov potčinjen položaj, a njihova funkcija u društvu svodi se samo na jednu, na funkciju majke. Prema svemu sudeći, Louise Mühlbach je u svojim putničkim pismima željela prikazati harem kao mjesto u kojem se žene nastoje kontrolirati pokrivanjem i zatvaranjem u ženske odaje. Međutim u njenim opisima spisateljica otkriva također i onaj čudesni svijet harema po uzoru na zapadnjačke predstave o Orijentu. U skladu s tim, harem je oslikan kao imaginativni dio Orijenta u kojem žene odišu jedinstvenom ljepotom i senzualnošću.

Zaključak

Predodžbe o Orijentu kao egzotičnom svijetu drugih i drugačijih, jeste sastavni dio predodžbe o orijentalnim ženama, o njenoj tajanstvenosti i erotičnošću. U analiziranim putopisima pred nama se otkriva svijet Orijenta, upravo onakav kakvim ga orijentalizam predstavlja: orijentalizam insistira na razlici između Orijenta i Okcidenta i proizvodi binarne opozicije između „nas“ i „njih“, kako bi „vlastitu poziciju predstavili kao normu, a onu drugu kao odstupanje od norme“. (Lešić 2006: 530) Na sličan način o Orijentalcima ili Arapima piše također Said, smatrajući da su „oni“ „osvjedočeno lakovjerni, lišeni napora i poduzetnosti, dobro predani pretjeranom laskanju, podmetanju, prepredenosti i neljubaznosti prema životinjama; Orijentalci ne mogu hoditi ni šumom niti drumom (njihov nesređeni duh nije kadar razumjeti ono što promućurni Evropljanin najednom shvaća, a putevi i utabane staze su stvoreni za hodaње); Orijentalci su okorjeli lažljivci, tromi su i sumnjičavi, i u svemu protuslove jasnosti, ispravnosti i otmjenošći anglosaksonske vrste“ (Said 1999: 54). Slika o Arapu – Orijentalcu, a posebno njihovim ženama u putopisu Ide Pfeiffer pretežno je negativna i usmjerena je samo prema vanjskom izgledu. Svojim opisivanjima Pfeiffer je razbila stereotipne slike o neobičnoj ljepoti općenito orijentalnih, ali i haremskih žena. Autorica orijentalne žene opisuje kao neznalice, radoznale i lijene, a žene u haremmima ne posmatra kao individue niti poklanja naročitu pažnju njihovim problemima ili željama. Ida von Hahn-Hahn u putopisu *Orientalische Briefe (Orijentalna pisma, 1844)* također otkriva *topos ružne orijentalne žene* i nastoji razbiti mit o Orijentu kao egzotičnom mjestu iz *Hiljadu i jedne noći*. Orijentalne žene doživljava sasvim zaostalim i potlačenim, a *topos ružne orijentalne žene* Hahn-Hahn uvjerljivo demonstrira na mnogim primjerima, posebno prilikom posjete haremmima ili tržnici robova. Rasna diskriminacija Ide von Hahn-Hahn ogleda se u prvom

„Za žene postoji samo jedna ljubav i jedna sreća. Ako ste majka, samo tada poznajete ljubav i sreću.“

redu u izjednačavanju crnkinja/robinja sa životinjama i u naglasku dihotomije lijep – ružan u odnosu na bijele i orijentalne žene. Upotrebom pojedinih riječi i simbola u čijoj značenjskoj osnovi je slika životinje Ida von Hahn-Hahn vrši dehumanizaciju orijentalnih žena i naglašava njihov inferioran položaj. Maria Schuber u putopisu *Meine Pilgerreise (Moje hodočasničko putovanje, 1850)* zauzima stav autoriteta, a u opisu orijentalnih žena nastoji zadržati zapadnjačke projekcije o Orijentu i inferiornost svih onih koji se javljaju kao „drugi“ i koji ne pripadaju onome što se smatra Evropom. U skladu s tim Maria Schuber svojim opisima detaljno precizira i naglašava također svojevrsan stereotipni topos *ružne orijentalne žene*. Louise Mühlbach, nasuprot tome, jedino primjećuje loše strane haremskog života odnosno ljenčarenje, ispijanje kafe i uživanje u poslasticama, dok u opisu Orijentalki Louise Mühlbach ostaje vjerna zapadnjačkoj predstavi o njihovoj ljepoti i senzualnosti. Kritički se odnosi jedino prema segregaciji žena, višeženstvu i pokrivanju.

Literatura

- Bullock, Katherine, *Odijevanje muslimanki: od stereotipa do prava na izbor*, Prijevod Azra Mulović, Centar za napredne studije: Centar za edukaciju i istraživanje Nahla, Sarajevo, 2013.
- Deeken, Annette, Bösel, Monika, *An den süßen Wassern Asiens, Frauenreisen in den Orient*, Frankfurt/ New York, 1996.
- Fay, Mary Ann, *Unveiling the Harem: Elite Women and the Paradox of Seclusion in Eighteenth-Century Cairo*, Syracuse University Press, Syracuse, 2012.
- Felden, Tamara, *Zur literarischen Repräsentation weiblicher Geschlechterrollenerfahrung im 19. Jahrhundert*, New York, 1993.
- Hahn-Hahn, Ida von, *Orientalische Briefe*, Hg. und Vorw. von Gabriele Habinger, Wien: Promedia, 1991.
- Kabbani, Rana, *Imperial Fictions: Europe's Myths of Orient*, Pandora, 1988.
- Lešić, Zdenko, *Nova čitanja: poststrukturalistička čitanka*, Buybook, Sarajevo, 2003.
- Lešić, Zdenko ...[et al.], *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006.
- Mühlbach, Louise, *Reisebriefe aus Aegypten*, Jena, 1871.
- Ohnesorg, Stefanie, *Mit Kompass, Kutsche und Kamel: (Rück) Einbindung der Frau in die Geschichte des Reisens und der Reiseliteratur*, St. Ingebert, 1996.

- Paul, Janina Christine, *Reiseschriftstellerinnen zwischen Orient und Okzident. Analyse ausgewählter Reiseberichte des 19. Jahrhunderts. Weibliche Rollenvorstellungen, Selbstrepräsentationen und Erfahrungen der Fremde*, Ergon-Verlag GmbH, Würzburg, 2013.
- Pfeiffer, Ida, *Reise einer Wienerin in das Heilige Land*, Societäts-Verlag, Frankfurt a.M., 1981.
- Said, Edward W., *Orijentalizam: zapadnjačke predodžbe o Orijentu (prijevod s engleskog: Rešid Hafizović)*, Svjetlost, Sarajevo, 1999.
- Said, Edward, *O orijentalizmu ponovno, prevela Biljana Romić, usp.: <http://www.matica.hr/kolo/300/O%20orijentalizmu%20ponovno/>*, 2005.
- Schuber, Marie, *Meine Pilgerreise über Rom, Griechenland und Egypten durch die Wüste nach Jerusalem und zurück vom 4. October 1847 bis 25. September 1848*, Graz, 1850.
- Stamm, Ulrike, *Die hässliche Orientalin: Zu einem Stereotyp in Reiseberichten des 19. Jahrhunderts*, U: *Orientdiskurse in der deutschen Literatur*, Hrsg. v. Klaus-Michael Bogdal, Aisthesis Verlag, Bielefeld, 2007, str. 141–162.
- Stamm, Ulrike, *Der Orient der Frauen: Reiseberichte Deutschsprachiger Autorinnen im frühen 19. Jahrhundert*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2010.
- Todorova, Maria, *Konstrukcija zapadnog diskursa o Balkanu*, preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/80733>, 1996.
- Yegenoglu, Meyda, *Colonial fantasies, Towards a Feminist Reading of Orientalism*, 1998. Cit. prema Stamm, Ulrike, *Der Orient der Frauen: Reiseberichte Deutschsprachiger Autorinnen im frühen 19. Jahrhundert*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2010.
- Zubak, Marija, *Abortus u 19. stoljeću*, preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/file/209618>, 2014.

Sandina HERIĆ & Eldi GRUBIŠIĆ-PULIŠELIĆ

**SEARCHING FOR OTHERNESS: IMAGES OF ORIENTAL WOMEN
IN THE TRAVEL WRITINGS OF GERMAN WOMEN WRITERS**

In the women's travel literature, the topos of harem and the oriental women is one of the most important features of the imaginary Orient. The fantasies about prisoners who just wait to sexually satisfy their master are just some of the European ideas about the harem. Such a concept was the result of the Scheherazade's stories and the fairy tales from *One Thousand and One Nights* that provoked European ideas about the harem among writers of that time. In the analysed travel books by German women writers: Ide Pfeiffer – *Reise einer Wienerin in das Heilige Land*, 1844, Ide von Hahn-Hahn – *Orientalische Briefe* 1844, Marie Schuber – *Meine Pilgerreise über Rom, Griechenland und Egypten durch die Wüste nach Jerusalem und zurück vom 4. October 1847 bis 25. September 1848*, 1850 and Louise Mühlbach – *Reisebriefe aus Aegypten*, 1871, a special focus was placed on the differences between the East and the West, in terms of producing binary oppositions, e.g. Westerners are white, advanced and capable, while Orientals are dark, unjust, bad, etc. Based on this, the paper shows how such oppositions have consistently prevented the path of heterogeneity and kept the division into „we“ and „them“. Such examples show in which ways the authors of the analysed texts used the experience with a foreign culture to criticize their own society, with particular reference to the position of women in society, their identity and role. Finally, the perception of oriental women, as well as the institution of the harem, standing in the centre of the perception of the Orient, have also been explored.

Key words: *harem, oriental women, Islam, Orient, the other*